

PISIDIA ANTIÖKHEİASI'NDA ÇOCUK TAŞIYAN PAGANİST KADINLARIN MERYEM'E EVRİLMESİ

Mehmet ÖZHANLI*

ÖZET

Makalenin konusunu oluşturan fildişi eser, 2010 yılında Pisidia Antiokheiası'nda yapılan kazılarda Kuzey Kilise olarak adlandırılan yapıda bulundu. Fildişi kadın figürin çıplak, ayakta, sol kolu ile emen çocuğu taşımakta; dirsekten bükülü sağ kol ise göğüs arasında durmakta, elinde bir nar ya da haşhaş tutmaktadır. Klasik Dönem üslubunun kullanıldığı eser, Erken Hıristiyanlık Döneminde yapılmıştır. Neolitik Dönemden itibaren sıklıkla işlenen çocuk taşıyan ya da emziren kadın betimlemeleri Hıristiyanlık düşüncesiyle Meryem ve İsa'ya dönüştürülerek yapılmaya devam edilmiştir. Tanrıça Aphrodite ya da Astarte biçiminde yapılmış olan eser Kuzey Suriye fildişi atölyelerinde; kemikten yapılmış benzer bir örnek ise yerel bir atölyede üretilmiş olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Antiokheia, fildişi, kadın, bebek*

TRANSFORMATION OF BABY HOLDER PAGANIST WOMEN TO MARIA IN PISIDIAN ANTIÖKHEIA

ABSTRACT

An ivory figurine, the subject of this paper, was found in Pisidian Antiokheia during the excavations in 2010 at the structure known as the North Church. The ivory woman figurine is naked and standing with a breastfeeding baby at her left arm; her right arm is at her breast level and holding a pomegranate or a poppy in her hand. Although bearing Classical Period style, the figurine was made in the Early Christian Period. The recurring portrayals of ladies holding or breastfeeding babies since Neolithic Period were maintained by converting them into Mary and Jesus, bearing Christianity in mind. The work created in the form of the Goddess Aphrodite or Astarte was probably made in North Syrian ivory workshops, whereas a similar model made from bone was probably created in a local workshop.

Key Words: *Antiokheia, ivory, woman, baby*

---

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 3200, Isparta/Türkiye, mehmetozhanli@sdu.edu.tr

Pisidia Antiokheia Antik Kenti'nde, ilki 1908 yılında olmak üzere farklı zamanlarda, farklı kişi ve kuruluşlar tarafından çok sayıda yüzey araştırması ve kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu güne dek yapılan araştırma ve kazı çalışmalarında, 67 hektardan oluşan kent merkezinde sadece kentin Batı Kapısı, Doğu - Batı Caddesi, Kuzey - Güney Caddesi'nin kuzey kısmı, Tiyatro, Tiberius Meydanı, Augustus Tapınağı ve Kutsal Alanı, Hamam (?), Nymphaeum ve dört tane Kilise açığa çıkarılmıştır (Şekil 1). Bütün bu çalışmalardan sonra kentin tarihçesiyle ilgili ortaya çıkan sonuç kısaca şöyledir: Kent, Selevkid Hanedanı tarafından M.Ö 3. yy başlarında kurulmuş ve M.Ö. 25 yılında Roma İmparatoru Augustus tarafından yeniden kolonize edilerek önemli bir Roma kentine dönüşmüştür. Aziz Paulus'un M.S. 46 - 54 yılları arasında kente üç defa gelerek Hıristiyanlık vaazları vermesi; kentin sonraki yıllarda önemli bir haç merkezine dönüşmesine ve eyalet başkentliğine yükselmesine zemin hazırlamıştır. M. S. 713 yılındaki büyük Arap saldırısıyla fakirleşip küçülen kent, M. S. 12. yy da Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğine geçmiştir.

2008 yılından beri yürüttüğümüz kazı çalışmalarında kentin, M.S. 5 - 11 yy arası tarihlerine yönelik önemli veriler elde edildi. Makalenin konusunu oluşturan çocuk emziren fildişi kadın figürünü bunlardan bir tanesidir¹.

Eser, 2010 yılında yapılan kazılarda Kuzey Kilise olarak adlandırılan yapının orta kısmında, sağ taraftaki nefin dış duvarına yakın, yüzeyin yaklaşık 50 cm altında, stratigrafik olmayan bir katmanda bulundu.

Fildişi kadın figürün, çıplak, ayakta, sol kolu ile emen çocuğu taşımakta; dirsekten bükülü sağ kol ise göğüs arasında durmakta, elinde bir nar ya da haşhaş tutmaktadır (Şekil 2). Başı eksik olan figürünün, üzerinde durduğu kaide ve ayak kısmı kırıktır. Saçlar bukleler halinde iki omuza düşmüştür ve boynunda yan yana dizilmiş uzun boncuklardan oluşan bir kolye vardır. Göbek deliği işlenmiş olan figürünün, karın çizgisi de belirtilmiştir. Gövdenin ağırlığını taşıyan sağ bacak dik; sol bacak hafif dizden bükülerek biraz önde durmaktadır. Parmak ucuna basan sol ayağın altına bir destek konularak figürünün duruş dengesi sağlanmıştır. Ön tarafa göre biraz daha yüzeysel işlenmiş olan arka kısımda, sırttaki omurga girintisi bir çizgi halinde belirginleştirilmiştir (Şekil 3). Belinin iki yanında hafif kazıma şeklinde yapılmış birer çukurluk vardır. Eserin ayakta durmasını sağlayan dayanağın üzerinde duran giysi, kıvrımlar halinde aşağı doğru sarmaktadır.

Kadının kucağındaki çıplak erkek çocuk, annenin açık olan sol elinin içine dizleri hafif karnına doğru çekik biçimde oturmuş ve annenin gövdesine uygun bir biçimde profilden betimlenmiştir. Sol kol, annesini

¹ Yükseklik: 6.01; gövde genişliği: 2.02 cm; kalça genişliği: 1.07cm; kaide genişliği: 1.08 cm

emmenin verdiği sevinçle göğse doğru uzatılmış; işaret ve başparmağı açık diğer parmakları ise kapalıdır. Çocuğun uzun saçları kendi içinde döndürülerek omuz hizasına inmektedir.

Çocuklu kadın betimlemeleri Anadolu'da ve diğer bölgelerde çok erken dönemlerden itibaren görülmektedir. Neolitik Dönem Göbekli Tepe'si² ve Çatalhöyük'ünde³ görülen doğum sahneleri, kadının doğum mucizesini oldukça başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Hacılarda açığa çıkarılmış olan çok sayıda şişman kadın figürin de çocuk ile birlikte verilmiştir. Tunç Çağı Anadolu'sunda ise Horoztepe'de bulunan kadın figürini, kadın - çocuk birlikteliğinin en can alıcı örneğidir⁴. Çocuklu kadın betimlemeleri başta Orthmann olmak üzere birçok araştırmacı tarafından çalışılmıştır⁵. Bu çalışmalarda anne - çocuk birlikteliğinin sanata yansımaları ve ikonografisi oldukça detaylı ele alınmıştır. Bundan dolayı burada bu çalışmalar tekrar edilmeyerek Pisidia Antiokheia'sının Hıristiyanlık katmanının da ele geçmiş olan figürün üzerinde durulacaktır.

Geç Antik Çağ'dan başlayarak 6. yüzyıla kadar küçük eser üretiminde, özellikle fildişinden üretilen eserlerde parlak bir dönem yaşanmıştır. Üretilen çok sayıda dini içerikli fildişi eser dini mekânlarda kullanılmıştır.

Aziz Paulus'un M.S. 46 yılında Antiokheia'da verdiği ilk vaaz, M.S. 325 yılında İznik'te toplanan ilk konsülle kentin haç merkezi ilan edilmesini sağlamıştır. Bu statü, Hıristiyan dünyasının çok farklı yerlerinden birçok kişinin kenti ziyaret etmesini zorunlu kılmıştır. Böylece dini bir merkeze dönen kentte çok sayıda bazilikal planlı kilise inşa edilmiştir. Bu kiliselerde kullanılan değerli materyalden küçük eserler de, kentte üretilmiş ya da dışarıdan getirilmiştir.

Hıristiyanlığın serbest bırakılmasıyla belli aralıklarla toplanan konsüllerde, bu dinin genel çerçevesi oluşturulmuş ve bütün esasları belirlenmiştir. Hıristiyanlığın devletin resmi dini olarak kabul edilmesiyle de, egemen olduğu bütün uluslarda ortak bir düşünce ve sanat yaratılmış ve her şey Hıristiyanlık çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu tekelleşme ve yeni dinin getirmiş olduğu yeni sanata karşın eski gelenekler de tamamen terk edilememiştir. Bu döneme ait pagan konulu sayısız fildişi ve gümüş tabak, ayrıca anı madalyonları Hıristiyan olmayanlar tarafından propaganda amacıyla yaptırılmıştır. Pagan konulu eserler, Hıristiyanlar tarafından da satın alınmış ya da sipariş edilmiştir⁶. Bu eserlerin Erken Hıristiyanlık

² Schmidt 2007, 290, Res. 104.

³ Hodder 2006, 160, Res. 24.

⁴ Özgüç - Akok 1958, 17. Lev. 9, 10; Bittel 1976, 48, Res. 32; Orthmann 1985, 419 - 422, Res. 332a, b.

⁵ Konu ile yapılan çalışmalar için bkz. Özhanlı - Aktaş 2007, 137 - 150.

⁶ Koch 2007, 176, 177.

ikonografisi içinde önemli bir yeri vardır. Birçok alanda eski geleneklerin yeni hikâyelerle yerini aldığı bu dönemde, erken dönemlerden itibaren görülen anne - çocuk birlikteliği de bu inanç doğrultusunda yeni bir şekilde ele alınmıştır. Hıristiyanlığın peygamberi İsa'yı diğer insanlardan ayıran en önemli özellik, annesi Meryem'in doğum mucizesidir. Bundan dolayı İsa annesi ile ikonalarda ve diğer eserlerde bu mucize çerçevesinde, hep birlikte betimlenmiştir. Meryem – İsa betimlemesinde seçilen en önemli model Paganist dünyadaki çocuk taşıyan kadın kabartma ve heykelleri olmuştur. Antiokheia'da bulunan çocuk taşıyan fildişi heykel bunun en güzel örneğidir. Çıplak betimlenmiş anne, Aphrodit ve Astarte'nin (İştar)⁷ bir devamı gibidir. Saçının işlenişi ve boynundaki kolyesi ile Kuzey Suriye ve Kıbrıs eserlerine yakın durmaktadır. Elinde tuttuğu bereketin sembolü nar ya da haşhaş ile Tanrıca Kubaba ve Kybele'nin bir yansımasıdır⁸. En önemlisi üslubu ile Klasik Dönem'e tarihlenen Knidos Aphroditesi'ine çok benzemesidir⁹. Ancak, bu eser Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde yapılmış ve Hıristiyan ikonografisiyle yorumlanmış olmalıdır. Anne, Meryem'e ve kucağındaki erkek çocuk İsa'ya dönüştürülmüştür.

Antiokheia'nın Hıristiyanlık Dönemi'nde çocuklu kadın figürinlerine bir başka örnek, 2012 yılında kentten Kuzey - Güney (Cardo Maximus) Caddesi'nde yapılan kazılarında açığa çıkarılan kemikten çocuk taşıyan figürindir (Şekil 4)¹⁰. Başı ve kalçasından aşağısı eksik olan figürinin üst gövdesi çıplak, kalçasından aşağısına dolandırılan giysi kasık hizasında önde düğümlenmiştir. Arka taraf düzleştirilerek çok az işlenmiştir (Şekil 5). Kucağında, sol göğsünü emer biçimde bir çocuk taşımaktadır. Sol kolu çocuğun başını ve sırtını destekleyecek biçimde alttan geçirilmiş, sağ kolu çocuğun bacaklarını tutacak şekilde yapılmıştır. Bu eser de fildişi eser gibi Geç Bizans katmanında toprağın yaklaşık 50 cm altında bulunmuştur. Figürin duruşuyla ve taşıdığı giysinin düzenlenmesiyle Yalvaç Müzesi'nde bulunan 822 envanter nolu pişmiş toprak Aphrodite heykelciğine benzemektedir. Antiokheia'da bulunan ve Yalvaç Müzesi'nde korunan birçok pişmiş toprak ve diğer materyallerden yapılmış eserlerde de benzer örnekler vardır.

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde özellikle 395 – 540 yılları arasında başta *konsül diptikleri* olmak üzere sayısız fildişi eser yapılmıştır¹¹. Bu dönemde haç merkezi olan Antiokheia'da da bu tür eserler yoğun kullanılmış olmalıdır. Diptiklerin üzerinde betimlenen Roma dünyasına ait sirk gösterileri, tiyatro oyunları gibi konuların, dinin değişmiş olmasına karşın

⁷ Riis 1948, 10 – 90, Pl. XVI – XIX.

⁸ Işık 2008, 33 – 68, Taf. 15 – 28.

⁹ Stewart 1990, 176, 177, Pl. 503 – 505.

¹⁰ Figürin'in yüksekliği 3.6 cm, genişliği 2.2 cm.

¹¹ Koch 2007, 177.

geleneğin devam ettirilmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bir taraftan Pagan kültürünü devam ettirmek isteyenlerin ortaya koydukları eserler, diğer taraftan Hıristiyanlığı kabul ettirmeye çalışanların yaptığı ya da yaptırdığı eserler bulunmaktadır. İki farklı dinin bir arada yaşadığı bu geçiş evresinde yapılan eserler oldukça dikkatli incelenmelidir. Erken Dönem Hıristiyanlık eserleri incelendiğinde; insanları kırmadan, tepkilerini çekmeden, yumuşak bir geçişin yapıldığı anlaşılmaktadır. Çocuk taşıyan kadın figürleri ya da Herakles gibi paganist dünyanın kahramanları, yaptıkları işlerle Hıristiyanlaştırılarak, yeni dinde kendilerine yer bulmuşlardır. Bu eserlerin çoğunda Klasik Dönem üslubu kullanılmıştır. Konuyu oluşturan figürünün Klasik Dönem'e tarihlenen Knidos Aphrodites'i'ne oldukça benzer olması bunun en güzel örneğidir. Ayrıca, üzerinde Meryem ve İsa'nın klasik üslupta işlendiği çok sayıda fildişi eser dünyanın birçok müzesinde ve kiliselerinde korunmaktadır¹². Örneğin, Berlin Müzesi'nde bulunan bir diptik üzerindeki Meryem – İsa betimlemesi gibi¹³.

Hıristiyanlık sanatının başlangıcından itibaren çok sayıda Meryem İsa betimlemesi terrakotta, mermer, farklı metaller, ahşap, fildişi gibi malzemeden yapılmıştır. Ayrıca, mozaiklerde ve duvar resimlerinde de sıklıkla işlenmiştir. Berlin Müzesi'nde korunan ve Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne tarihlendirilen bir mermer eser üzerindeki Meryem – İsa resmi¹⁴ bu ikonografinin Mısır ve diğer uygarlıkların paganist sanatından alındığına ve üslup olarak erken dönem eserlerine benzetildiğine bir başka örnek teşkil etmektedir.

Erken dönemlerde Assur İmparatorluğu'nun üretim merkezi olan Nimrud başta olmak üzere Kuzey Suriye ve Fenike atölyelerinde yaygın bir şekilde fildişinden eserler üretilmiştir¹⁵. İonya Bölgesi'nde de bir fildişi atölyesinin varlığı düşünülmektedir¹⁶. Bu atölyelerde üretilen eserler Geç Antik Çağ ve sonrası için örnek teşkil etmiştir.

Antiokheia'da bulunan figürünün birinci kalite işçiliği, merkezi büyük bir atölyede yapıldığına işaret etmektedir. Erken Hıristiyanlık Dönemi'nden itibaren oldukça yoğun üretilen, Roma'da yapılmış konsül diptikleri dışındaki fildişi eserlerin başta Konstantinopolis olmak üzere Anadolu'da Aphrodisias ve Kuzey Suriye atölyelerinde üretim yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Kuzey Suriye atölyeleri, eskinin Nimrud geleneğini

¹² Gibson 1994, The Liverpool Ivories, Plate XXVIIa, XXXIX; Meisterwerke aus Elfenbein der Staatlichen Museen zu Berlin 2000. Bunlar vb müze kataloglarında çok sayıda benzer örnek bulunmaktadır.

¹³ Koch 2007, Lev. 29,2; 6.

¹⁴ Frazer, M. E., "Iconic Representation", 523, The Christian Realm Age of Spirituality Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century, Edited by Kurt Weitzmann, 1979; Brown 2000, 88.

¹⁵ Barnett 1982, 43 – 55.

¹⁶ Işık 2003, 36 – 45.

devam ettirerek oldukça kaliteli eserler üretmiş ve imparatorluğun çok çeşitli yerlerine ihracatta bulunmuşlardır. Bu bölgede çıkıp yaygınlaşan Astarte tipinin bu eserde de görülmesi figürinin bu bölgedeki bir atölyede ya da bu bölgeden gelen bir usta tarafından yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü fildişi ustaları malzemeleriyle birlikte kentleri dolaşarak gittikleri her yerde üretim yapabilmektedirler. Ancak, benzer bir figürinin kemikten yapılmış olması yerel üretimi de akla getirmektedir. Antiokheia’da yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda işlenmiş kemik objenin açığa çıkarılmış olması kentte, bir atölyenin varlığını düşündürmektedir. Pahalı olan fildişinin yerine kemik malzeme tercih edilmiş olmalıdır.

Eserin bulunduğu kilise, yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan materyal, mezarlar ve yapının planı ile inşasında kullanılan devşirme malzemeden yola çıkılarak M.S. 6 yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁷. Fildişi eserlerle birlikte bulunan seramik parçaları ve özellikle ideogramlı unguentarium parçalarının da verdiği 6. yy tarihi bu eserleri tarihlemeyi kolaylaştırır. Fildişi eserin tamamen çıplak betimlenmiş olması eserin paganizmden Hıristiyanlığa geçiş evresinde yapılmış olduğunu göstermektedir. Geçmişten alınmış olan bu model henüz tam olarak Hıristiyanlaştırılmamıştır.

Pisidia Antiokheiası, stratejik konumuyla, Men Tapınağı ve kent merkezindeki sonradan İmparator Augustus’a ithaf edilen tapınağı ve kutsal alanı ile Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde büyük bir öneme sahip olmuştur. Hıristiyanlığın Haç merkezi olmasından dolayı da Anadolu Selçuklu Devleti’nin egemenliğine girene kadar önemini yitirmemiştir. Kentte çok sayıda kilisenin bulunması ve kentin konsüllerde başpiskopos düzeyinde temsil edilmesi kentin, önemli bir Hıristiyanlık merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak, Antiokheia Pisidia’da ve çevre bölgelerde tapınım gören Men Tapınağı’ndan dolayı M.S. 4 yüzyılın başlarında yeniden güçlü kılınmaya çalışılan paganist inançların önemli bir merkezi de olmuştur. Bundan dolayı paganist inanç ve sanat bir süre Hıristiyanlıkla birlikte varlığını devam ettirmiştir. Makaleye konu olan eserler de bu dönem sanatı çerçevesinde şekillenmiş olmalıdır. Tanrıça Astarte biçiminde betimlenmiş kadın ve çocuk Hıristiyanlık ikonografisine dönüştürülerek kilise ve kutsal mekânlarda kullanılmıştır.

---

¹⁷ Bu alanın kazısını yapan Yrd. Doç. Dr. Fikret Özcan’a verdiği sözlü bilgilerden dolayı çok teşekkür ederim.

FOTOĞRAFLAR

Şekil 1: Pisidia Antiokheia hava fotoğrafı.

Şekil 2-3: Kuzey Kilise'de bulunan fildişi figürin.

Şekil 4-5: Cardo Maximus Caddesi'nden bulunan kemik figürin.

KAYNAKÇA

- BARNETT 2000 Barnett, R., D., Ancient Ivories in The Middle East and Adjacent Countries (2000).
- BITTEL 1976 Bittel, K., Les Hittites (1976)
- BROWN 2000 Brown, P., Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası, Çev. Turhan Kaçar (2000).
- GIBSON 1994, Gibson, M., The Liverpool Ivories, Late Antique and Medieval Ivory and Bone Carving Liverpool Museum and The Walker Art Galery 1994.
- HODDER 2006 Hdder, I, Çatalhöyük Leoparın Öyküsü Çev. Dilek Şendil (2006).
- IŞIK 2003 Işık, F., Die Statuetten vom Tumulus D bei Elmalı (2003)
- IŞIK 2008 Işık, F., “Die Anatolisch-Altphrygische Muttergottheitvom Neolithikum bis zur Klassik” Asia Minor Studien Band 61, Bonn (2008).

- KOCH 2007 Koch, G., Erken Hıristiyan Sanatı, Çev. Ayşe Aydın, (2007).
- ORTHMANN 1985 Orthmann, W., Der Alte Orient (1985).
- ÖZGÜÇ – Akok 1958 Özgüç, T., Akok, M., Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri (1958).
- ÖZHANLI – Aktaş 2007 Özhanlı, M., Aktaş, Ş., “Silifke Müzesi’nden Emziren Kadın Figürini” Calbis, Baki Ögün’e Armağan Cengiz Işık, Zeynep Çizmeli Ögün – Burhan Varkıvanç (2007).
- RIIS 1948 Riis, P.,J., “The Syrian Astarte Plaques and Their Western Connections” Berytus Vol. IX, (1948).
- SCHMIDT 2007 Schmidt, K., Göbekli Tepe Çev. Rüstem Aslan (2007).
- STEWART 1990 Stewart, A., Greek Sculpture Volum I, II. (1990).